

olvasóinak nyakába. Ezért vonul krónikásként anonymusi háttérbe, miközben GESTA HUNGARORUM-ának van egy Ungváry nevű mellékszereplője, gyűjtéseinek pedig egy ugyanilyen nevű kutatásvezetője. Ez a krónika azért lett ilyen montázsokból építkező dokumentum-forgatókönyv (amelynek szikársága nem mindig sugározza a tények drámai erejét, hanem néhol redundánsan túl aprólékossá és túldokumentálttá válik) – mert a szerző tudatosan (és önfrusztrálóan) fosztja meg magát az írás szabadságától. Elhatározza, hogy krónikási szolgálatot fog ellátni, holott alkata szerint kiteljesedni csak szabadon tudna. Ezért szorítkozik a *Bevezető és összegzés* alig két – remek – oldalára az az írói hang, amelynek felbukkanását a továbbiakban sajnos már hiába várjuk (noha a szerkezeti elkülönítés és műfaji tagolás montázstechnikája ezt minden további nélkül megengedné), miközben a szerző nem képes folyton és következetesen önmegtartóztató krónikás sem lenni. Mivel nem nyitott önálló csatornát szubjektív, írói reflexióinak, gyakran abból a kronologikus, száraz tényleírásból szól ki, amiből nem volna szabad – például az 53–54. oldalon a sztálinizmus visszatéréséről és a jövőről (?) ír, amely „... úgy fog hasonlítani a saját kezdetéhez, ahogy felnőtt hasonlít a megtermékenyített petesejtéhez, amelyből lett”, a 62. oldalon a diákrparlamentüek „... úgy érezlek később, hogy jelentéktelen volt és talán tévedés, ami velük ezekben a napokban történt”, a hallgatóknak pedig „... több mint harminc év múlva alig lesz kedvük visszaemlékezni arra, ami valójában történt... maguk is egyetértének már a némaságukkal, mert nincs mire emlékezniük” (189. o.).

Annak a megjegyzésnek, hogy sajnálatos e munka során Ungváry íróként való ki nem bontakozása – látszólag ellentmond az a további kifogás, hogy bizony ebben a könyvben éppen az írói „szakmunka” az (a stílus, a megfogalmazás, de még a mű belső ívének felrajzolása, szerkezetének, tagolásának megkomponálása is), ami kívánnivalót hagy maga után. De talán mégis remélhető és elképzelhető lett volna, hogy az írói kiteljesedés szabadságfeltételének teljesülése esetén a megformálás pontosságával szembeni alázat is úgy kapott volna szerepet abban a személyes, belső történetet is feltáró, lehetséges könyvben, ahogy ebben a tárgyyszerűen-kronologikusan megírtban viszont nem kapott. Ráadá-

sul úgy látszik, hogy (talán megint csak idő-, illetve pénzhiány miatt) nem jutott a kézirat szerkesztő, szöveggondozó vagy korrektor kezébe, s emiatt számos nyelvhelyességi, helyesírási hiba, lejegyzési pontatlanság vagy következetlenség és sok-sok sajtóhiba tarkítja a könyvet.

Mindennek ellenére az utóbbi években rendkívül kiszélesedett '56-os irodalom hosszú listáján Ungváry munkájának a legizgalmasabbaknak és legértékesebbeknek kijáró, előkelő helye van. Elképzelhetjük, milyen helye volna, ha az *UTÁNA NÉMA CSÖND* megírása közben a szerző számára némely belső és külső feltétel szerencsésebben alakul. De a helyretolása annak, ami a felnőtté válással egy időben kizökkent – ebben a műben mégis megtörtént, s a hőst és az alkotót a heves szenvedélyek úgy fűthetik tovább, hogy görcsük már bizvást kiengedhet. Ki tudja, hogy Ungváry Rudolf, amikor abban a dokumentumfilmben befejezte a kertlocsolást, nem írni ült-e le dolgozószobájában?

Závada Pál

„...KIJUTNI A SZEGÉNYSÉGBŐL” – A SZABADSÁGBA

*Kemény István: Közelről és távolból. Műhely 2.
Gondolat, 1991. 190 oldal 198 Ft*

A KÖZELRŐL ÉS TÁVOLBÓL írója nehezen besorolható, különleges alakja a mai magyar szellemi életnek. Szorosan vett szakmája a szociológia; már egyetemistaként (1946–47-ben) ezzel kezdte, s utóbb, mikor ez a szakma Magyarországon ismét gyakorolható lett, a hatvanas évek elejétől újra e területen dolgozott. Neve és tevékenysége kezdettől összeforrt az intézményesülő új magyar szociológiával. Tehetsége, képzettsége s problémaérzékenysége messze átlag fölötti, így a szakmának érthetően hamar egyik tekintélye lett, akit – bár egyetemen nem dolgozhatott – tanítványok sora vett körül. Munkája során azonban akarva-akaratlan a kvázipolitikai szerepet is betöltő szociológiának első számú

hazai tabudöntőgetőjévé lett, s a „hatalommal” sorozatosan összeütközött. Ez kettős következménnyel járt; legendája alakult ki, s szerepe túlnőtt a szakma körein, de egyúttal – jöllehet csak úgynevezett ellenzékiként, marginális pozícióban – maga is politikai-ideológiai aktor lett. A szakember, a kutató teljesítményénél így nagyobb figyelmet kellett politikai attitűdje – barátai s politikai „megszabályozói” körében egyaránt. Ezzel párhuzamosan pedig mind lehetetlenebbé vált számára a szaktudományos munka; 1977 januárjában – többévi huzavona után, itthon végleg s egzisztenciálisan is ellehetetlenülve – emigrálni kényszerült. Attól kezdve, több mint egy évtizeden keresztül, ha nem is francia, de párizsi kutatónak tekinthetjük, akit azonban múltja, tapasztalatai és érdeklődése változatlanul magyar problémákhoz kötöttek. Ma, a nagy változások után, immár újra itthon él, bár idejének egy részét még Párizsban tölti. Am, bár a társadalomtudományi közéletnek magas posztjára került (a Szociológiai Társaság elnöke), s féllásban régi munkahelyén szociológusként dolgozik, munkaköre elsődlegesen immár nem szaktudományos, hanem politikai jellegű: a budapesti polgármesteri szakértői tanács vezetője.

Szaktudományos és elvi (ideológusi) megközelítés így jó ideje sajátos ötvözetként van jelen tanulmányaiban. Új kötete, mely Párizsban írt cikkeiből ad – szigorúan rostált – válogatást, ezt az alapvető s immár szétválaszthatatlan kettősséget mutatja. E tizenkét ívnyi szöveg egyrészt rangos szakmai teljesítmény; nagy és lényeges összefüggések sűrűsödnek össze benne, az egyes írások egy jelentős és sokoldalú társadalomtudós fölismerésekben gazdag életművét villantják föl. Másrészt viszont teljesen nyilvánvaló, hogy ezek az írások nem részletezettségükkel és dokumentáltságukkal hatnak; az olvasó óhatatlanul elsősorban a belőlük kirajzolódó ideologikumra figyel. Arra, hogy a szerző mit lát meg, s főleg mit lát lényegesnek a magyar társadalomfejlődésből, s ezek az egy-egy tanulmányt alkotó jelenségértelmezések végül milyen politikai filozófiává állnak össze.

Érdekes, s a véletlennél mindenképpen robb, hogy politikai filozófiája kifejtésére igen különböző, jelentős részben történelmi témák szolgáltatóknak alkalmat. S írásai jelentős része – ha nem is a XIX. századi alanyi költők

módján – valamiképpen személyes is; saját maga is megjelenik bennük, az egyes írások az ő útkereséseinek is egy-egy oldalát vagy fázisát alkotják. Ezt, szögezzük le mindjárt, mint jellegzetességet s nem mint gyarlóságot említjük; a történelmi meghatározottságok is, a személyes életet körülvevő politikai viszonyok is lényeges meghatározottságai valamennyi magyar társadalomkutatónak.

Orosz Istvánnak adott – kötetébe is fölvetett – levélinterjújában nyíltan is szólt szociológusi „ars politikájáról”: *„Társadalomkutatónak leginkább két lennivalója lehet – írta –; föltárni egy társadalmi problémát olyankor, amikor azt még mások nem észlelték, és megoldást keresni a már észlelt problémákra. Ez utóbbiba beleétem a megoldáshoz szükséges tények, okok, körülmények tüzetes tanulmányozását, a rossz diagnózisok és megoldások kiküszöbölését és a viszonylag jó megoldások hátrányos következményeinek tisztázását.”* (86. o.) Ez a vallomás alighanem mélyről fakadt, Kemény István pályáját mindenestre sok vonatkozásban magyarázza. Nyilvánvaló, hogy számára ez a „föltárandó probléma” elsődlegesen a szegénység. Kétszeresen is. Amikor pályája indult, már ez volt a nagy gond Magyarországon. *„...világképem a negyvenes évek elején kezdett kialakulni – vallotta meg a már idézett interjúban. – Ebben az időben már nagyon közömbösnek kellett annak lennie, aki ne tudta volna, hogy a magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémája a szegények sokmilliós tömegének türehtelen helyzete. Magától értetődő volt, hogy az egyik legfőbb gond: kijutni a szegénységből.”* (87. o.) Így, érthetően, jelentős részben olyanok hatottak rá, akik valamiképpen reflektáltak e problémára. (Elsődleges mestere a történelmi szociológia magyarországi úttörője s talán leginspiratívabb alakja, Hajnal István volt; önmagát kezdettől Hajnal-követőként határozza meg.) De a szegénység utóbb egy másik nézőpontból is aktuális kérdés lett számára. Gyakorló kutatóként – a szegénység tényét elfedni igyekvő hivatalos vélekedések ellenére – újra szembe találta magát vele. Aligha véletlen, hogy az újraéledő magyar szociológia első szegénykutatása jelentős részben az ő nevéhez fűződik, s a problémát – a politikai tiltások és retorziók ellenére – az ő kutatásai tudatosították újra. A szegénykutatás és Kemény István „azonosítása” mégis félrevezető (nem véletlen, hogy ebben a könyvében a szegénységről csak közvetve, mintegy áttéte-

leken keresztül vagy következményei révén van szó; konkrét kutatásaira itt csak hivatkozunk, de nem mutatja be). Kemény Istvánt ugyanis a szegényprobléma „környezete”, a szegénységből való kijutás feltételei, elvei és következményei is érdeklik, s a szegénységből való kijutás igénye nála teljesen összefonódott egy mély és elementáris szabadságigénnyel. Sőt tulajdonképpen „témái” igazában mindig a szabadság és szegénység kettősségében adhatók meg.

A szegényprobléma persze Kemény István szempontjából több mint egyszerű társadalmi anomália. Jelzőszerepe van: „*egy társadalmi rendszer megüléseinek legmegbízhatóbb kritériuma a legszegényebbek állapota*”. (87. o.) De az is bizonyos, Kemény nem akárhogy akar változtatni, elveti a szegénységből való kijutás etatista, szociálprotekcionista megoldási kísérleteit. Számára a mód is fontos, sőt egyenértékű. A szociális folyamatba értelmező elvként mindenkor beépíti a szabadság mozzanatát, s ezt a gazdaság területén is, sőt elsődlegesen ott tartja megvalósítandónak: „*A nagyobb gazdasági szabadság nemcsak anyagilag előnyös mindenkinek (erőseknek is, gyengéknek is). Hanem azért is, mert a gazdasági szabadság az egész szabadság elválaszthatatlan része és feltétele. Amikor gazdasági szabadságot mondok, gondolok a szegénységből való kijutásra, a kijutásnak egyetlen lehetséges módjára is. De még inkább gondolok annak az állapotnak a megteremtésére, amelyben egyének és csoportok képesek magukat ellátni (és nem szorulnak másokra); gyarapítani tudják javukat, ki tudják látítani életük kereteit saját erejükből; nem egyeznek bele abba, hogy életük útját mások szabják meg, hanem maguk keresik boldogulásukat saját elgondolásuk szerint; meg is vannak az eszközeik ahhoz, hogy elhárítsák a kívülről jövő beavatkozást életük folyásába, amelyben ezek az egyének és csoportok a civil társadalom többi tagjával együtt maguk rendezik közös ügyeiket.*” (92–93. o.) Ez a gondolati pozíció természetesen nem új, ez lényegében egy hosszú eszmetörténeti folyamat eredménye, s jól köthető Henry George és követői törekvésehez. (Erről Kemény István nyíltan is szól, tételesen emlegetve egy számára fontos vonulatot Pikler J. Gyulától Sós Aladárig.) De ezt az indítást gyümölcsözően hasznosította, s e beállítódásból (is) következik, hogy – Szalai Júlia jellemzését kölcsönvéve – „*a szegénységkérdésben so-*

hasem egyszerűen elosztási kérdést látott, hanem – ami egy paraszti tradíciójú társadalomban különösen lényeges – a megélhetési formák, köztük a földtulajdonlásából származó sajátos hiszajátítási viszonyok következményét”. S ez a george-izmushoz való erős kötődése megmagyarázza a szegényproblémán túli érdeklődését is, érthetővé teszi, hogy új könyvében miért oly erőteljes a szabadságprobléma, miért oly hangsúlyosan foglalkozik ezzel a – látszólag – nem szociális kérdéskörrel. Sőt, nyugodtan mondhatjuk, ez az elvi alapállás magyarázza, hogy Keménynél minden téma, legyen az eszmetörténeti vázlat, várospolitikai terv vagy személyes élményeket (is) elbeszélő interjú, voltaképpen a szabadságprobléma egy-egy oldala, összefüggése vagy adaléka. Ezért érvel úgy, ahogy érvel, a társadalomtudományok kelet-közép-európai esélyeit mérlegelve; ezért vázolja föl több tanulmányban Bibó István, Szabó Zoltán, a magyar george-isták (főleg: Sós Aladár) pályáját; ezért szemlézi Tocqueville magyar kiadását, ezért foglalkozik az '56-os munkástanácsokkal, s ezért (s így) vázolja a „*Hanyatló évtized*” sajátosságait is.

Az egycs írásokban azonban sajátos benső feszültség lappang. A george-izmus, akárhogy nézzük, normatív fogalomrendszer, követelmény, s mint ilyen, van bizonyos utópikus jellege. Tiszta formájában olyan élesen túlmutat az európai (s nemcsak a közép-kelet-európai!) társadalomfejlődés napi gyakorlatán, s olyan mértékben opponálja azt, hogy inkább csak követendő (de el nem érhető) normának tekinthetjük, semmint a napi praxisban használható, közvetlenül lebontható közgazdasági és társadalomszervezési elvnek. Márpedig, jól érzékelhetően, Kemény István politikai eszménye a „*radikális realizmus*”. Amit e „*Berzeviczyvel kezdődő, Széchenyiben, Eötvösben, Jásziban, Bibóban folytatódó*” s Szabó Zoltánban még egyszer magasra törő „*magyar politikai filozófiai hagyományról*” mond, azt magára is kötelezőnek gondolja. Ez ugyanis radikális, „*mert a társadalmi bojok gyökerenig akar leásni*” s realista, mert „*nem kész elméleteket alkalmaz föltérképezetlen társadalomra, hanem a társadalom állapotrajzából akar konkrét reformtervekhez jutni*”. (31. o.)

Ez a feszültség, úgy érzem, föloldatlan, sőt föloldhatatlan, de termékenyítő feszültség. Egy olyan szilárd gondolati pozíciót ad,

amely lehetővé teszi a legkülönfélébb jelenségek kritikus végiggondolását, egységes nézőpontú értelmezését. Kemény István mérceje így meglehetősen magasan van, s ez a mérce bizony nincs tekintettel korábbi érdemekre, barátságra, személyes vonzalmakra. (Jellemző e vonatkozásban, hogy határozottan bírálta még Konrád György és Szelényi Iván nevezetes könyvét [AZ ÉRTELMISÉG ÚTJA AZ OSZTÁLYHATALOMHOZ] is, amely pedig a maga nemében igen jelentős munka.) Hogy kritikai megnyilatkozásaiban mindenkor igaz van-e, másodlagos – bár természetesen nem lényegtelen – kérdés; fontosabb, hogy ezzel a valóságos tekintélyek bírálhatóságát „bevezető” gyakorlattal, a valóságról folytatandó – egyedül eükus s végső soron egyedül célravezető – intellektuális dialógus jogát állította vissza. S hár ennek a magatartásnak óhatatlanul bizonyos személyes-esetleges politikai vonzatai is keletkeznek, nem ez a lényeges. A döntő az, hogy a társadalomtudós számára ez a gondolati pozíció értelmezési keretet teremt, s lehetővé teszi számára, hogy a jelenségek egy meglehetősen széles körére reagálni tudjon, folismerni, értelmezni, bírálni tudja azokat.

Innen nézve válik érthetővé, hogy a szociológus **Kemény István** még eszmetörténeti jellegű, nem túlzottan hosszú és részletező pályaképvázlataiban is tud érdekes és fontos szempontokat érvényesíteni, elindítva ezzel egy-egy lehetséges értelmezési irányt. Elmondható ez többek között a **BIBÓ ISTVÁN EMLÉKEZETE**, a **SZABÓ ZOLTÁN ÚTJA** vagy az ugyancsak Szabóról szóló **KORSZAKVÁLTÁS ÉS FORRADALOM** című írásairól is, amelyek leginkább illenek e sorok írójának érdeklődésébe. Észrevételei, jól megválasztott, fontos és jellemző idézetei természetesen itt nem vehetők számba – el kell olvasni a könyvet. De két sajátosságuk nem hagyható itt sem említetlenül. I. Jelenségek kiválasztásaival, de még idézeteivel is önmagukban is fontosat nyújt; a pusztán „választással” egyszerre jellemzi írása tárgyát, például Bibót vagy mondjuk, Szabó Zoltánt, s ugyanakkor általuk a magyar társadalomfejlődés valamely lényeges mozzanatát is. Egy példa erre. Idézi Szabó Zoltánnak a középosztályról adott bírálatát – 1938-ból, a magyar történelem egy már érezhető s közelen be is következő traumáját anticipálva: „E középosztály éppen azért veszedelme az állami

rendnek nehéz időben, amiért támasza jó időben... gyöngye bástya nehéz időben, mert nincs osztálytudata, csak hivataltudata...” Majd folytatásként saját szavaival interpretálja Szabót ugyanerről a középosztályról: „Az udvaronc szamatával élteti a véleménye szerinti trónöröklést már akkor is, amikor még nem halt meg a király... S hogy a réteg mennyire nem erős, mennyire nem egészséges és mennyire nem osztály, az a jelek szerint a jövőben félelmes világossággal fog megmutatkozni. [...] Csak két politikai célt lát maga előtt: szolgálni a jelenlegi urat, de egyben szolgálni azt is, aki a jövőben ura lehet.” (33. o.) Nem lehet kétséges, itt az 1944-es nagy kataklizma egyik lényeges, további folyamatokat generáló és magyarázó eleme idéződik föl, egyszerre jellemezve Szabó Zoltán élelétását s a magyar társadalom egyik súlyos zavarát. 2. Ugyanakkor ezek a történeti vázlatok kicsit illusztratívak is, saját vélekedéseinek bizonyító adalékai; jellemzéseit némely – szélső – esetben önmagához stilizálja. Egy jellemző példa erre is. Kemény István vitatja Szabó Zoltán irányzati besorolását, szerinte Szabó nem volt népi író, csupán társadalomkutató, „reformok sürgetője, aki egyetlen történelmi pillanatban – 1937-ben – a népi írőkkel lépett szövetségre a Márciusi Frontban. E mozgalom felbomlása után útja elvált a népi írőkétől, azokétól is, akik jobbra, azokétól is, akik balra sodródtak. Kívülálló volt. Nem tartozott sem a népiekhez, sem az urbánusokhoz, nem tudta osztani sem előítéleteiket, sem elfogultságukat”. (36. o.) Hogy ez a jellemzés, minden részgazsága és inspiratív ereje ellenére, csak félig-meddig igaz (Szabó igenis a népi mozgalomban formálódott ki), most mellékesnek tekinthető, s részben a filológiai kutatások hiányával is magyarázható. De azt nem lehet nem észrevenni, hogy Kemény István itt, a jellemzést a kiemelt mondatokba kifuttatva, kicsit önarcképet is rajzolt. Itt bizony önmaga különállását is jelzi (Tegyük azonban hozzá, ez az önarckép szimpatikus arcélt villant föl.)

Igazi területe nem is ez a történeti jellegű eszmetörténeti vázlat, hanem az egyidejű folyamatokra reflektáló, azokat átvilágítani és magyarázni igyekvő szociológiai folyamat-elemzés. Ilyen értelemben a könyv legfontosabb vagy legalábbis a szerzőre leginkább való írása a **HANYATLÓ ÉVTIZED** című rész tanulmányai, közülük is különösen a **KÖZPONTOSÍTOTT GAZDASÁG ÉS A CIVIL TÁRSADALOM**, a **POLGÁROSODÁS POLGÁRJOGOK NÉLKÜL** s a

PROGRAMOK ÉS ELI ENTMONDÁSOK. S a legfrissebb, a VAGYONGAZDÁLKODÁS, VÁROSREHABILITÁCIÓ ÉS LAKÁSPOLITIKA De sajátos módon ma már ezek a zömében a nyolcvanas években írott elemzések is történelvi színezetűekké váltak. Amiről szólnak, az ugyanis már történetünk (igaz, mai dolgainkat még erősen befolyásoló közvetlen eldtörténetünk) része. Am, s ez nagyon fontos: Kemény István révén immár értelmezett folyamatokról van szó. Írásainak aktualitása – a fölszínen mozgó s a hatalmi harcok logikájától deformált mai politikai analízisek többségével ellentétben – ebből, a distanciát teremtő értelmezettségéből fakad. Kemény István ugyanis az egyidejű folyamatokra is úgy volt képes reagálni, hogy – bár a folyamatokban valamiképpen maga is benne volt – kiemelte a folyamatokat a maguk nyers-kaotikus természetességéből, s egy lehetséges, de mindenképpen távlatos értelmezés kereteibe állította azokat. Ez pedig nagyon nagy szó. Azt jelzi, hogy a mai részletek szakadó, kis területekre szorítkozó szakszociológiai kutatásokkal, illetve az ezektől függetlenedő, politikai teóriákba átváltó értelmiségi politizálásokkal szemben megmaradt az egységes társadalomértelmezés lehetősége.

Kiemelkedően fontos teljesítménye Kemény Istvánnak a magyar gazdaság s ebből fakadóan a magyar társadalom bizonyos funkcionális kettősségének leírása. Az ennek alapjául szolgáló fölismerés ugyan ősförmájában, az 1944 előtti magyar társadalomra vonatkozóan, Erdei Ferencről származik, s egyik legismertebb „újabb kori” fölüjtője s új viszonyokra alkalmazója Zsille Zoltán volt – de az a mód, ahogyan a fölismerést kibontja, s mint átfogó társadalmiszerveződési elvet fölmutatja, már az ő érdeme. Originalitása e téren is egyértelmű s termékenyítő. Az persze ma már közhely, hogy meg lehet különböztetni „egy bürokratikus struktúrájú rendi társadalmat” s „az annak alárendelt polgári társadalmat” (114. o.). S az is közhely, hogy „a felső szerkezet gazdasági szerepe [...] a gazdaság parancsnoklása: a gazdaságpolitika” (uo.). De az már mindenképpen Kemény István finoman elemző analitikus képességeit dicséri, amikor e kettős funkció konkrét réteg meghatározó szerepéről (s eredményéről) szól. „Az egyes rétegek helyzetének és viselkedésének magyarázatát – írja – abban lehetjük meg, hogy milyen mértékben, mi-

lyen eséllyel és milyen szereppel kapcsolódhatnak az egymás mellett és egymás fölött épülő struktúrákhoz. A szociológiai státusok többfélesége alapvetően abból a furcsa helyzetből ered, hogy társadalmunk egyrészt a gazdaság, a munka és a kultúra heterogén és decentralizált világának – egy mélytársadalomnak –, másrészt a rátelepülő, centralizáló, egységes civilizációs technológia, a politikát, igazgatást és ideológiát magában foglaló hivatalos vagy magas társadalom dichotóm rendszere.” (115. o.) Ezt a leírást Kemény István 1986-ban adta, s nyilvánvalóan elsősorban az akkori helyzetet jellemzi. Úgy vélem azonban, más belső arányokkal, „kifejeletlenül” már korábban, 1944 előtt is létezett ez az alapképlet, s – mutatis mutandis – ma is érvényes még. Sőt talán nem túlzás azt állítani, ma éppen e dichotóm rendszer fölszámolása, „nyitottá tétele” vagy – más „hivatalos” szereplőkkel, más politikai szándékokkal történő – enyhített formájú reprodukálása látszik az alapkérdésnek. E jellemzésnek mindenesetre nagy a magyarázóértéke.

Kemény István jól írt, pontos, tárgyias érvelése meglehetősen informatív. Szövege roppant részletgazdag s tömör, egy-egy bekezdésben, néha még félmondatban is képes nagyon lényeges összefüggéseket megfogalmazni. Némelyik ítélete persze vitatható, pontatlan vagy túláltalánosított (Gyanítom azonban, hogy ezek a hibák sem egyszerű intellektuális botlások, inkább koncepciója kényszerítő logikájából következnek.) Magam nem értek mindenben egyet vele, s nyilván a szakmának is lesznek ellenvéleményei. Mindez azonban mellékes s nem változtat azon, hogy Kemény István széleskörűen tájékozott, problémaérzékeny és konzekvens elme. Könyve, bár önálló tanulmányok laza füzére, egységes értelmezési keretet kínál a XX. századi magyar társadalomtörténet tanulmányozásához. Legyen bár más az alapállásunk, inspiratív erőteréből nem vonhatjuk ki könnyen magunkat. A kutatás számára még sokáig kihívás, szembenezésre kényszerítő értelmezési stratégia marad. S elkövetkező éveinket minősíteni fogja, hogy fölhasználjuk-e ezeket az értelmezéseket, az életmű egészének indíttatásait, vagy eltemetjük.

De ez már nem Kemény Istvánon múlik.

Lengyel András